

Etnikai és interetnikai vizsgálatok tanulságai az Ipoly két partján

E rövid eszmefuttatás keretében – egy megvalósult munka, a *Börzsöny néprajza* (Studia Comitatus 5. Szentendre, 1978.) tanulságait felhasználva – azt kívánjuk elemezni, hogy a határmenti néprajzi tájak kutatása milyen sajátos problémát vet fel, milyen eredményeket hozhat és milyen egyedi feladat megoldását kívánja.

Hosszú évszázadok gazdasági egységét, etnográfiai összetartozását borítja fel minden újkori mesterséges környezetelhatárolás. Az etnográfiai vizsgálatok mindig tájban és népben, népekben gondolkodnak. Az etnográfia az egyik leginternacionalistább tudomány, amely mindig azonos figyelemmel vizsgálja a témát és környezetét. Egy országon belül is csak a legritkábban esnek egybe az etnográfiai határokkal a megyehatárok. A néprajzi jelenségek inkább földrajzi, gazdaságföldrajzi, általában természeti törvényszerűségeket követnek és mindezekben belül összetartozásukat sokirányú kapcsolódás fejezi ki. A Kárpát-medence, soknyelvű népével évszázadokon át mint földrajzi egység létezett, és tulajdonképpen ma is (nem csupán vízrajzi, meteorológiai, de etnográfiai tekintetben is) ennek figyelembevételével körvonalazzuk munkánkat, fogalmazzuk megállapításainkat.

Az általunk klasszikusnak tartott néprajzi jelenségek, tárgyak élete, létrejötte legkésebb az első világháború időszakától befejeződött. Ami – most már egyre világosabban látjuk – a századforduló időszakáig, legkésebb az első világháborúig létrejött a Kárpát-medencén belül, az adja magvát a hagyományos népi kultúrának. Ami azután alakult, tovább élt, formálódott az nem más mint a korábbinak többé-kevésbé teljes emlékképe, továbbélése, rekonstrukciója, másodlagos jelensége, a megváltozott, újkori körülményekhez való, a kapitalizmus törvényei szerint formált alkalmazkodása. Az emlékek és főleg a jelenségek tartósabbak mint a tárgyak. A néprajzkutató tehát időben minél mélyebbre nyúlva, a kicsiből a nagy egységekre kell hogy tekintsen. A nagy egység képét pedig a lokális jelek hű regisztrálásával kell létrehozni, megrajzolni, helyére rakva minden mozaikszemet.

A Börzsöny-kötet anyagának kutatása kezdetén már világossá vált, hogy a táj etnográfiai tükörképe a folyó túlsó oldalán, a jobb parton van. Ezt a megállapítást valamennyi tanulmány bizonyította. Egyértelműen beigazolódott, hogy a folyó az etnikai csoportokat itt sem választotta el, hanem inkább összekötötte.

A börzsönyi kutatómunka elvárható igényes végzésének feltételei nem voltak meg: 1. sem anyagi, sem egyéb lehetőség nem adódott a jobb part vizsgálatára, 2. a szlovákiai kutatások sem publikáltak még annyi anyagot (ld. a Slovensky Národopis 22/2 és 27/1 számának tanulmányait), hogy ezek eredményeit, tanulságait kellő mélységben hasznosíthattuk volna.

Az etnikai jelenség létrejöttét (cseréjét) két dolog, a közvetett és közvetlen, de mindenképpen tartós (legalább néhány évtizedes) kapcsolat hozza létre. A közvetlen kapcsolat alatt a Börzsönyben a népesség megtelepedését, a házasságkötésekkel, valamint a különböző eszközökkel és munkákkal kapcsolatos átadás-átvétel jelenségét értjük. A közvetett kapcsolatot a kereskedelem, a mesteremberek munkája és termékeik használata, a bérmunkások jelenléte hozta létre. Ez utóbbi közvetett érintkezés nem lényegi, de a hovatartozás megítélése szempontjából fontos vonásokat örökít át. Azt tapasztaltuk az Ipoly menti falvakban, hogy ezek az idegen táji hatások (terminológia, munkamód) ott vannak, ahol az eszköz, vagy annak használata tartósan hatott, azt befogadták.

Sokkal fontosabb, az arculat meghatározása szempontjából döntő a közvetlen kapcsolatok létrejötte. Ezek átformálják a korábbi etnikai arculatot, vagy jelentős változást idéznek elő.

Mohács előtt az Ipoly menti falvak okleveles anyagában csak magyar nevek találhatók. 1715–1828 közötti felmérések, összeírások adatai szerint a lakosság elsősorban északról

jött telepések révén megnépszerűsödött, amelynek etnográfiai hatását le lehet mérni, elsősorban a szájhagyományok területén. *Gulyás Éva* a néphit témaköréből írt tanulmányában olvashatjuk: „A nemzetiségi környezet hatása már világosabban érződik a települések néphitén. Bár a különböző nemzetiségek etnikai különállásukat, társadalmi gazdasági kapcsolataikban, vallási téren megőrizték, elszigeteltségük mégsem volt olyan mérvű, hogy bizonyos kulturális hatásoknak utat ne engedtek volna. Minden bizonnyal szlovák hatásra kell gondolnunk a víziember alakjánál, a vele kapcsolatban az állatlan ló hiedelménél... a letkési fekete ember, óriás lány hiedelménél. Ezek a hiedelmek különböző utakon kerülhettek bele falvaink néphitébe. Számolnunk kell azzal a ténnyel is, hogy a török uralom utáni újkori szlovák telepítéseknél nagyarányú magyarosodás következett be, így lehetséges – mint *Ujvári Zoltán* állítja – hogy az általuk képviselt, magyarrá lett hagyomány, eredendő szláv elemeket hordoz.”

Hasonló megállapítást sugallnak más témakörök megállapításai is. A gyűjtögető gazdálkodás szlovák szavai (borovicska, szederina), a juhtejfeldolgozás, a pásztorvessző szokása stb. nem egyéb mint a hosszan tartó együttélés, egymásrahatás következménye. A viseletben is számtalan szlovák szó fordul elő (brekacs, krákó, varkocs, stupét stb.), összességében azonban e témakörben más orientációjú a táj.

Ugyancsak a nagytájba illő és nem az átvételektől determinált a földművelés, építkezés, tüzelőberendezések témaköre.

Az Ipoly menti Börzsöny-kötet végeredményeként azt összegezhetjük, hogy az etnikai jelenségek zömét figyelembe véve, Vámosmikolától északra eső néhány falu (Peröcsény, Kemence, Bernecebaráti) a nyugati palócság keleti felének, a többi (délre eső) falu pedig elsősorban a Kisalföldre jellemző néprajzi jellemvonásokat őriz. Lényegében a vizsgált területünk egy nagy táj keleti pereme. Vámosmikola az egykori járási székhely, közigazgatási fontossága, üzletei stb. ellenére sem tudta hatáskörébe vonni a falvakat, sőt maga is az egykori megyeszékhely, Ipolyság gazdasági, kereskedelmi és etnográfiai vérkeringésébe illeszkedett bele. A főleg kereskedelemre korlátozódó kapcsolatok nem hoztak létre számottevő figyelembe vehető néprajzi változást annak ellenére, hogy tartósak és az élet továbbvitele szempontjából fontosak voltak. A vizsgált falvak vásár- és piackörzete Ipolyság, Bát, Pásztó, Korpona, Léva, Selmec, Losonc, Párkány, Esztergom és Vác, azaz majdnem teljes egészében határon túli települések voltak. Selmec városa 1870-ben Nagy-Börzsönyben még szőlőt telepített. Ezek az érintkezések formálták valamelyest a tárgyi kultúrát, de az arculat lényeges átformalásához aligha járulhattak hozzá.

Akár a kötet utolsó tanulmányának térképeit nézzük (házassági kapcsolatok, vásározóhelyek, búcsújáró helyek), akár a különböző cikkek megállapításait sommázzuk, egyértelműen kiviláglik, hogy a tárgyi kultúra és a fontosabb néprajzi jellemvonások tekintetében tájunk a Garam és az Ipoly közötti népesség szerves része. Ez a Garam menti jóval gazdagabb, etnikailag egységesebb népesség, az azonos táji környezetből eredően is magához vonzotta falvainkat. Minden rendszeres (jellemző, jelenségeket magyarázó) kapcsolat a folyón túlra mutat. Az egymáshoz néhány kilométerre lévő falvaink nem annyira egymással, mint az Ipoly jobb partján lévő falvakkal építették ki kapcsolataikat (elsősorban összeházasodás, gazdasági kölcsönhatás). A református Peröcsény nem a 3 km-re lévő Kemencével vagy Mikolával tartotta a kapcsolatot, hanem az Ipolyon túli ugyancsak református Ipolybéllal, Pásztóval, Kissallóval, Kiskövesddel. Gazdaságilag is ide kötődnek. Az állattartásukat szolgáló kaszálórétek a jobb parton voltak Béltől Szalkáig, illetve Ságig. A balparti határ szűk, köves, hegyek által a folyóhoz szorongatott.

Ez az egymást kiegészítő gazdasági egység formálódott át a bal parton (és bizonnyára a jobbon is) 1920 után. A nyomorgó évek után zöldség- és gyümölcsstermesztés, nagyarányú málnakultúra honosodott meg. Átmenetileg nőtt a famunkák mennyisége (hátikosár, szerszám), a gyűjtögetés, és a fuvarozás próbálta helyettesíteni a korábbi életformát.

Mindemellett nagymértékű elvándorlás jellemzi ezt az időszakot, mely azonban már nem hozott nép-táji jellegzetességeket, mindössze a közgazdasági tényezők átformálódását jelentette.

A néprajzosoknak nem marad más, mint az emlékezet mélyéből előbányászni, a tárgyak roncsaiból rekonstruálni a hagyományok szabályozta, a tájra jellemző népeletet. Ez azonban csak akkor lesz egyre teljesebb és igazabb, ha a folyó két partján élt falvak kapcsolata szintjén, kölcsönös együtt munkálkodással kívánjuk azt megvalósítani.

Dr. Ikvai Nándor

Dunaújváros első lakói

I.

Felszabadulásunkat követő években a háborús károk felszámolásával párhuzamosan, a 3 éves terv keretében már kezdtek kibontakozni a jövő fejlődésének körvonalai. Napirendre került a hazai nehézipar fejlesztésének, egy vaskohászati bázis megteremtésének a szükségessége.

A nagy feladat megvalósítását két lépcsőben tervezték. Első ütemben félmillió tonna kapacitású kohászati üzem létesítése szerepelt, a második ütem a hazai kohókokszgyártás megteremtését célozta. Széles körben ismert, hogy az 1949-ben nyilvánosságra hozott dokumentumok szerint a kohászati kombinát Mohács térségében valósult volna meg. A nemzetközi viszonyok kedvezőtlen alakulása mellett gazdaságpolitikai szempontok is szükségessé tették a Mohácson már folyamatban lévő beruházások leállítását és Dunapentelén történő megindítását.

Az eredetileg kitűzött cél a kohászati üzem és szomszédságában 25 ezer lakosú készenléti lakótelep létesítése volt. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1950. november 10-i határozata rámutatott az építkezések fontosságára, hangsúlyozva, hogy a *Dunai Vasmű* „ötéves népgazdasági tervünk kulcskérdése, országunk szocialista iparosításának alapja, honvédelmünk megerősítésének és a béke védelméért folytatott harcunknak egyik döntő eszköze” lesz. A határozat szerint „a mű megépítése 1953-ra és teljes üzembe helyezése 1954-re igénybe veszi az ország erőforrásainak jelentékeny részét, s hatalmas erőfeszítést követel az egész néptől”. A település jellegét úgy változtatta meg a határozat, hogy nem lakótelep, hanem *új, szocialista város épüljön* Dunapentele szomszédságában. Úgy rendelkezett, hogy 1954-ig 4000 család számára kell állandó lakást teremteni s ezen felül 500 személyes munkásszállást kell létesíteni. A gyors ütemű és rendkívüli méretekben kibontakozott építkezések hamarosan az érdeklődés homlokterébe kerültek. Ahogy elkészültek, benépesültek a barakkok. A legkülönfélébb helyekről érkezett, heterogén összetételű dolgozók együttélése igen sok szociális és morális gondot jelentett. Az egyéni munkához szokott, az ipar fegyelmével még csak ismerkedő dolgozók, a mezőgazdaság vonzásából kiszakadni nehezen tudó, szervezett életet nem élt paraszti tömegek jelentették az építők döntő többségét. Nem annyira létszámában, mint inkább a közhangulatra gyakorolt kedvezőtlen hatásában nem volt elhanyagolható a munkakerülők, a gyors meggazdagodást remélők – helyi kifejezéssel élve az aranyások – csoportja. Megtalálhatók voltak itt anyagi létükben megingatott kulákok, másutt politikailag nemkívánatosnak minősített személyek éppúgy, mint prostituáltak, máshonnan kitiltott, börtönviselt egyének is. Sokan akarták itt kisiklott életüket újrakezdeni. Bizonyítási lehetőséget, a felemelkedés útját látták a munkában, annál is inkább, mert a *Dunai Vasműt építeni* az ötvenes évek elején *rangot jelentett*.